

Méltatások — műhelyvallomások

A haladó sajtó tudvalevően sohasem érte be ismeretek és eszmék terjesztésével. Rendszerint szervező funkciót is teljesített a jó ügy szolgálatában. A *Korunk* sem kíván ilyen természetű feladatok elől kitérni. Sőt, szerkesztőségünk mindig tudatosan vállalta, hogy nemzetiségi művelődésünket, az egész ország kulturális életét gazdagító tudományos-művészeti megnyilvánulások számára alkalmi keretet biztosítson.

E törekvés jegyében új hagyományként kezdenek azok a rendezvényeink meghonosodni, amelyek alkalmat kínálnak arra, hogy munkatársak, barátok közösségében új értékes műveket és érdemes szerzőket méltassunk.

Tudjuk, a hétköznapi prózai tennivalói között, a sokszor lehúzó gondok súlya alatt a szellem, a lélek ünnepre vágyik. Kimagasló értékeink viszont arra ösztökélnék, hogy felmutassuk, elismerjük őket. A tudós, a kutató, az alkotó is igényli a közvetlen kapcsolatot egy fogékony-illetékes közönséggel, s az ilyen találkozások felforrósodó pillanataiban örömmel vall magáról és művéről.

Úgy érezzük, hogy az ilyen természetű elvárások és szükségletek kielégítésére rendszeresített „*Korunk-délelőttök*”-ön elmondott — nemritkán dokumentum érvényű — méltatások és vallomások olvasóink szélesebb körében is érdeklődésre találhatnak. Ezért kezdjük meg közlésüket.

Az első „*Korunk-délelőtt*”-ön (1975 szeptemberében) Szabó T. Attilát köszöntöttük születésnapja és az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Társaság* első kötetének megjelenése alkalmából. 1977 februárjában Jakó Zsigmond *Írás, könyv, értelmiség* című könyvét méltattuk, szeptemberben Faragó József, dr. Kós Károly, Nagy Jenő és Szentimrei Judit néprajzi munkáit, novemberben pedig Szigeti Józsefnek, Nagy Gézának és Fábian Ernőnek Apáczai Csere János, illetve Pápai Páriz Ferenc örökségét értelmező munkásságát értékeltük. A néprajzi műveket bemutató Szabó T. Attila előadásának gondolatmenetét a szerzőnek folyóiratunk 1977. 10. számában megjelent *A hagyományok és az elődök nyomában* című írása tolmácsolja.

Az alábbiakban szemelvényeket közlünk az elhangzott felszólalásokból.

G. E.

Kedves Barátaim!

Mindenekelőtt köszönöm a *Korunk* szerkesztőségének, hogy alkalmat adott a találkozásra azokkal, akik együtt örvendeznek velem ennek az új kötetnek a megjelenésén. Köszönöm Gáll Ernő baráti szavait és Szabó Attilának az érdemem feletti kiadós méltatását, amelyben könyvemem túl kiterjeszkedett egész pályámra és tudományos törekvéseimre is. Meg kell azonban mondanom, hogy a legnagyobb zavarban vagyok, tudniillik én nem készültem ilyen ünneplésre. Azt hittem, hogy csak egy baráti kerekasztal-beszélgetés lesz itten. Akik közelebről ismernek, nagyon jól tudják, hogy nem tartozom az orator típusú emberek közé. Így előre elnézést kérek, hogy ha az előttem szólók gondosan kidolgozott beszédeihez viszonyítva nagyon kötetlen formában és csak röviden mondom el, amit e megtiszteltetés kiváltott belőlem.

Mindenekelőtt azt szeretném leszögezni, hogy számomra ez a meghívás nagy megtiszteltetést jelent. Úgy fogom ugyanis fel, hogy az a *Korunk* folyóirat tisztelt meg, amely a dolgok sajátos alakulása folytán manapság országunkban olyan nemzetiségi keret, ahol a magyar szellemi alkotómunkát értékelhetjük. Ennek kapcsán és főként Szabó T. Attila akadémikus szintű pályarajza nyomán felködlenek előttem a távoli Bod Péter-i idők, amikor Árva Bethlen Kata olthévízi udvara lehetett egy bizonyos ideig a központja azoknak, akik felelősséget éreztek és vállaltak a haladásért és a magyar művelődésért Erdélyben. Maroknyi és külsőségek nélküli kör volt az is, mégis belőle sarjadtak ki az első igények és tervek tudományos életünk szervezett keretei megteremtésére.

Ezt az alkalmat különösen, kétszeresen is ünnepélyessé teszi számomra az, hogy éppen Szabó T. Attila vállalta könyvem bemutatását, és ezt meg is toldotta a pályámról és törekvéseimről szóló áttekintésével. Nálánál ugyanis senki közelebről nem ismeri pályámat, hiszen idekerülésem óta, sőt azt megelőzően, mellettem állott barátságával, tanácsaival és mindennekefelett példamutatásával. Az ő szívós, céltudatos munkája nemegyszer megújította lankadó erőmet, segített abban, hogy kivághattam magamat a hullámvölgyekből, és megmaradhattam minden körülmények között a magam választotta úton.

Túljutottam már az életnek azon a szakaszán, amikor a pálya hirtelen, váratlan fordulatokat vehet. Ami nekem hátravan még a pályából, az nem lehet más, és nem is kíván más lenni, mint az eddig megtett út folytatása. Ez a könyv is, amelyről itten beszélünk, lényegében számadás önmagamnak és a közösségemnek a magam útjáról. Persze a dolgozataimból más profilú kötetet is összeállíthattam volna, amelyiknek tartalma különbözött volna ettől. Mégis, szeretném hinni, hogy a szerzőről és munkamódszereiről az olvasóban kirajzolódó kép abban az esetben sem lett volna más, mint ami mostan alakult ki benne, amikor leteszi ezt a könyvet az asztalra.

Pályám valóban történelmi jelentőségű és méretű események árnyékában alakult — akárcsak többi nemzedék társamé. Nem is mindig úgy, ahogyan én azt valaha elképzeltem. Bizonyos vonatkozásban, például a címek és sallangok tekintetében, talán jóval többet is kaptam az élettől, mint amennyivel én beérem volna; más vonatkozásban, a munkalehetőségek tekintetében viszont sokkal szűkebben mért a sors nekem, mint ahogyan én azt kívántam volna. Pályámról a megrázó kódtatások, hullámvölgyek sem hiányoztak. De mindezek ellenére elégedett és beülről kiegyensúlyozott embernek érzem magamat. Elégedett voltam akkor is, amikor életemnek legnehezebb napjait értem, mert akkor is választott hivatásomat gyakorolhattam, és olyan munkát végezhettem, amelyik kitöltötte lételemet és bőségesen kárpótolta mindenért, ami akkor befelhőzte mindennapjaimat.

Mai napig hálás vagyok azoknak, akik úgy alakították bennem a gyermekorból hozott szenvedélyt és hajlamot, hogy minden körülmények között értelmes és tevékeny és, ha szabad így mondanom, gazdag életet alakíthassak ki magam számára és magam körül. Azok közül, akiknek ezt köszönhetem, két nevet itt is föl kell említenem. Először említem Mályusz Elemért, a magyar középkor-kutatás legnagyobb élő mesterét, akinek szakmai műveltségem megalapozását köszönhetem. Neki köszönhetem azt is, hogy mindenkor, minden körülmények között és mindenkivel szemben egyenrangú félnek érezhettem magamat a szakmában. Ez pedig megóvta magánéletemet és szakmai pályámat azoktól a torzulásoktól, amelyekkel körünkben egyre többször találkozhatunk. A másik név a Kelemen Lajosé, akitől a szolgálat vállalását, a szolgálat áldozatát tanultam meg és azt a képességet, hogy azonosulni tudjak a korrallal, a témával, amelyekkel éppen foglalkozom. Hogyha frásaimnak van elhitető ereje, történelmi hangulata, levegője, akkor ezt Kelemen Lajosnak köszönhetem.

Magamat sohasem tartottam másnak, mint nemzetiségi történésznek. Ez, legálábbis számomra nem csökkentértékűséget, beszűkültséget jelentett, mert nagyon jól tudtam és tudom, hogy történettudományunk megújulásának kulcsai rejlenek ezen a munkaterületen. Meggyőződésem volt, és ezt nem is rejtettem soha véka alá, hogy a nemzetiségeknek saját múltjuk iránti érdeklődése hatalmas energia-tartalék országunk történettudománya számára, amelyet sokkal jobban is kamatoztathatnánk, mint ahogyan jelenleg tesszük. A magyar és a német történetírás gazdag hagyományai eddig is sok megtermékenyítő gondolatot, friss munkamódszert közvetítettek a romániai történetírás egészébe. Személy szerint mitőlünk függ és a jövő alakulásától függ, hogy ezt a szolgálatát a nemzetiségi történetkutatás ezután is el tudja-e látni. Annak a meggyőződésemnek is hangot akartam adni ezzel a kötettel, hogy valóban el tudjuk látni ezt a szolgálatot. Azért vettem fel kötetembe azokat a tanulmányaimat is, amelyekben az ország egész történettudományában még jelen sem lévő vagy éppen észlelt témákat tárgyalok,

olyan módszerekkel, amelyek nálunk még nem bevettek. Vallom tehát a nemzeti-történetkutatás döntő fontosságát a romániai történettudomány szempontjából. Ezért örvendtem olyan nagyon az éles szemű Virgil Căndeade decemberben megjelent írásának (*A Hét*, 1976. 51:9), amelyben annak a meggyőződésének, felismerésének is hangot ad, hogy az ország múltjának magyar és német vonatkozásai a magyar–román, illetve a német–román kapcsolatoktól függetlenül fontos témái országunk történettudományának. Ebből tudniillik logikusan következik, hogy a nemzetiségi történetkutatásnak nemcsak létjogosultsága van, hanem egyenesen házagpótló szerep vár reá történettudományunknak a megújulásában.

Căndeának ez a megnyilatkozása az első visszhang a szakmai berkekből mostani kötetemmel kapcsolatban. A magyar közönség véleményét, gondolom, abból kell kielemeznem, hogy a kötetet országszerte néhány nap alatt szétkapkodták. Közönségünknek ez a reagálása nem hagyhatja hidegen az olyan, magányosságához szokott embert sem, mint amilyen én vagyok. Jó ugyanis tudni, érezni a dolgozó-szoba csendjében is, hogy amikor asztalunkra görnyedve egyedül vullatjuk letűnt idők emlékeit, akkor is olyan érdeklődő közösség áll láthatatlanul mögöttünk, amelyek magáéknak vállalja munkásságunkat. Az, hogy nemcsak én vállalom közösségemet, hanem az is magáéknak, saját érdekében valónak tekinti munkásságomat, nagy erőforrást és támaszt jelent számomra további tevékenységemhez. Akárcsak ez a mai találkozó is, amelyik szintén hasonló érzéseket keltett bennem. Még egyszer köszönöm megtisztelésüket.

Jakó Zsigmond

Néprajzkutatás és a Korunk

Még a múlt télen folklórtudományunk egyik jelentős képviselője kézirattal kopogtatott be hozzánk, mivel az a lap, ahova először vitte, úgy vélte, hogy a cikk témája nem ér meg egy misét — azaz egy hasábot az újság terjedelméből. Hallatára ily szavaknak — Arany Jánossal mondván — a legtöbb szerkesztőnek lüdbörözni kezd a háta, s látatlanban igazat ad a másik szerkesztőségnek (ritka eset), arra gondol ugyanis, hogy az az írás ki tudja, miféle gyöngesség miatt utasítottatott vissza, amiről a szerző hallgat.

Ezúttal nem ez történt. A tanulmányt jónak találtuk, és közöltük. Nem az első eset. Ezzel nem szándékozom „minden cigány a maga lovát dicséri” alapon a *Korunk* bölcsességét bizonygatni, csupán arra mutatnék rá, hogy tudományos folyóirat jellegünkben fakadóan mi kötelességünknek tartjuk, hogy helyt adjunk olyan tanulmányoknak is, amelyek a folklór vagy az etnográfia részletkérdéseit tárgyalják, s amelyekkel a hírlapok, irodalmi folyóiratok — sajátos arculik folytán — nem foglalkozhatnak. Hogy ez mennyire így van, kiderül abból a bibliográfiából is, amelyet a *Korunk* régi és új folyamának népismereti közleményeiről Szabó Ilona készít jövő esztendei évkönyvünk számára.

Eljárásunk nem csupán a *Korunk* tudományos jellegéből, a sajtónk munkamegosztásában betöltött szerepéből következik. „Történelmi” oka is van ennek. Ismeretes, hogy a kalotaszegi népviseletet bemutató kötet évtizedekkel ezelőtt is megjelenhetett volna, vagy hogy Jagamas János és Faragó József műve, a *Romániai magyar népdalok* kerek negyedszázaddal ezelőtt került nyomdakészen a könyvkiadó asztalára, de irodalmunk egyik nesztora elítélő véleményt írt róla, s emiatt a könyv csak húsz évvel később látott napvilágot.

Az egykori elítélőket azonban ne ítéljük meg mai szemmel. Az addigi népismereti kutatások — beleértve a tudományos szinten művelt szociológiai fölméréseket is, az irodalmi szociográfiát, a néprajzot és a demográfiát együttvéve — sajnálatosan egyoldalúak, falucentrikusak voltak, vajmi keveset mondtak a munkásságról, általában a városról, iparról. A fölszabadulás utáni években egyesek emiatt is halogatták az újabb falu-kötetek kiadását. Ami azonban érthető, nem menthető.

Így vagy úgy, de tény, hogy az illetők tévedtek, ártottak. A *Korunk* — újraindulásától kezdve, aminek immár húsz éve — távol tartotta magát ettől a vélekedéstől, s mialatt szorgalmazta a népismereti kutatások városi, ipari kiterjesztését, helyet adott a falubemutató tanulmányoknak is. Elméleti jellegű tisztázó

írásokban pedig szembezállt azokkal a hibás elképzelésekkel, amelyek a néprajzi kutatásban csupán valamilyen narodnyik tévelygést láttak.

Ilyen irányú szerkesztői munkánk kiteljesedése lesz az 1978-as évkönyvünk. Kiteljesedése, de nem befejezése. Olyan tetőzés, amely után — reméljük — nem következik apály. A közlendő néprajzi művek jelentős része tényismertető. Főlmérésen alapszanak, az anyaggazdagság adja meg értéküket. És jó, hogy így van, hiszen óriási föltáratlan anyag vár még a kutatókra. Más tekintetben viszont az utolsó, tizenkettedik órában vagyunk, bizonyos értékek tömeges eltűnésének idején. Ezért bőven biztosítunk teret évkönyvünkben az adatközlésnek, a bemutatásnak, a leírásnak. Ugyanakkor helyet adunk annak a követelménynek is, hogy lépünk túl a pozitívista adathalmazán, és a korszerű törekvések, az informatika és a kommunikációelmélet, a strukturalizmus és a rendszerelmélet, az összehasonlítás és a szemiotika jegyében többet értelmezzünk, elemezzünk, következtessünk, tolmácsoljunk; figyelmünket fordítsuk az új jelenségekre is, hiszen a blokklakások berendezése és a vikendházak építése terén éppen úgy új tárgyi néprajz születik, mint a kolozsvári piacon, a körösfeketetői vásáron avagy a hagyományos dánfalvi, korondi fazekasközpontokban. És mindegyik illő vigyázó szemet vetni.

Bevalljuk, évkönyvünk egyrészt igyekszik a néprajzi kiadványok iránt fölszerkent új érdeklődést is kiaknázni, másrészt viszont azon iparkodik, hogy ez az érdeklődés ne legyen pusztán divat és hobby, hanem tartós népi önismereti törekvéssé nemesüljön.

Herédi Gusztáv

Oldódó elszigeteltség

Nem szükséges itt most nekünk, a néprajz jelenlévő dolgozóinak a munkáságunkról elhangzott értékelést viszontértékelnünk, hiszen közsismert, hogy kiváló tudósunk, Szabó T. Attila néprajzkutatásainknak is állandó figyelője és kitűnő ismerője. S ha eredményeinkről a véleménye elismerő, bizony köszönettel fogadjuk a jó helyről jött jó szót.

Elég volt hosszú éveken át csupán a magunk meggyőződéséből dolgoznunk. Bevalljuk, jól jön az elismerés, mert igazol visszamenőleg, és biztat, sőt kötelez a jövődöre. És köszönjük a *Korunk*-nak a találkozó megrendezését. Mi, néprajzkutatók ugyan azt tartjuk, hogy a közösségi életben is leginkább azzal veszünk részt, ha terepen, múzeumi gyűjteményekben vagy íróasztalunknál csendben végesszük a magunk dolgát, azonban annyi évi hallgatás után — hiszen a néprajz alig pár éve jutott szóhoz, kiadóhoz — valóban komoly törlesztenivalónk van az etnográfiai köztudat — ahogy Hermann Antal kifejezte — alakítása tekintetében is. Ugyanakkor szeretnénk hinni, hogy a *Korunk* számunkra most kitárt ajtaja a továbbiakban is nyitva marad a néprajz, illetve a néprajzi írók fogadására. Az elhangzott előadás után fölösleges volna itt az eddigi eredményekről bármit is mondani még, viszont elárulhatjuk, hogy a készülő, nyomdában levő [azóta megjelent — a szerk.] Vámszer-kötet mellett, jelenleg is négy újabb néprajzi munka kézírata van a kiadónál: a Nagy Jenővel és Szentimrei Judittal készített népművészeti tájmonográfia-sorozatunk új kötete az „ismeretlen“ Kis-Küküllő vidékéről, a népművészeti dolgozatok Faragó Józseffel közösen szerkesztett újabb kötetének anyaga, továbbá két fiatalabb kutatótársunk művei, Gazda Klára társadalmi-néprajzi munkája, valamint Tarisznyás Márton történeti néprajzi tanulmánygyűjteménye. S ugyanakkor a néprajzi műhelyekben állandó érésben vannak még további dolgozatok, tanulmányok, egyéni és közös munkák, kötetek. Az etnográfus műhelyek ilyen tevékenysége, az önkéntes néprajzi gyűjtők felzárkózása és az együttes munkák érzékelhető eredményei láttán — s ebben a szerzők mellett fontos szerepe van a kiadó munkájának, a hazai és külföldi szakkörök elismerésének és az olvasók széles tábora részéről való kedvező fogadtatásnak — múltban van a néprajzkutatókat annyi éven át gyötrő elszigeteltség, elbizonytalanodás érzése. Látjuk, hogy munkánk a tudomány szakmai érdekei mellett az ember jobb megismerése, nemzetiségi önismeretünk, a szülőfölddel való közösségre találás, a mélyebb kulturáltság és a teljesebb önkifejezés tekintetében is fontos szolgálatot teljesít. Tudatában vagyunk annak, hogy tevékenységünk új, humánus szocialista társadalmunk ügye, hogy műveinknek közösségi értelmük van.

Dr. Kós Károly

Néprajzkutatók köszöntése (Nagy Jenő, Muzsnay Magda rádióriporter, Szabó T. Attila, Kós Károly dr., Szentimrei Judit, Faragó József)

Köszönöm . . .

Nagyon szépen köszönöm a *Korunk* szerkesztőségének és Szabó T. Attilának, hogy temérdek munkájuk között időt szakítottak szerény néprajzi munkálkodásom méltatására, ilyen vonatkozású tevékenységem értékelésére is.

Megvallom őszintén, hálás vagyok, hogy erre a találkozóra sor került, mert eddig Kolozsváron nem nagyon volt alkalmunk a néprajz iránt érdeklődők körében önismeretünket szolgáló, népi értékeinket, hagyományainkat felszínre hozó, tovább adó tevékenységről beszélgetni, gondolatokat cserélni. Magam eddig két ilyenféle „találkozó” vettem részt: az egyiken a *Kászoni székely népművészet* című kötet megjelenése alkalmából Csíkszeredában és Kászonban, a másikon a *Szilágysági magyar népművészet*tel kapcsolatban Zilahon. Mindegyik igen meleg és kellemes találkozás volt az olvasó, illetőleg a helybeli, „érdekel” közönséggel. Szakmai vonatkozásban a szilágysági találkozó járt a legtöbb tanulsággal, ahogy ezt riportkönyvében Beke György is rögzítette. Mindegyik alkalommal nagyfokú érdeklődéssel találkoztunk a közvetlenül érdekelt néprajzi vidék lakói részéről. Műveltség, népművészeti értékeik, önismeretük kiteljesítése iránt. Ez — gondolom — természetes is, hiszen könyveinkkel arra törekedtünk, hogy minél teljesebb és hűbb leírásban és szemléltetésben mutassuk be egy-egy vidék, néprajzi táj népművészetét, de emögött az ezt létrehozó, formáló tényezőket is.

A *Kalotaszegi magyar népviselet* című monográfia esetében ugyancsak egy népművészeti megnyilatkozás területére szűkítettük le vizsgálódásainkat, de térben és időben, valamint tárgyi vonatkozásban a tőlünk és adott körülményeinktől függetlenül a lehető legszélesebb keretben igyekeztünk a kalotaszegi magyar népi öltözet újabb felmérését elvégezni fél évszázaddal Jankó János és Malonyay Dezső után. Ha azokban a kötetekben törekvésünk a népművészeti megnyilvánulások lehetőség szerinti teljes feltárásában nyilvánult meg, ebben vizsgálódásunk egy néprajzi jelenség technikái, formái tér- és időbeli alakulásának, nemzedéki jellemzőinek történeti és földrajzi szempontú bemutatására irányult.

Hálásan köszönöm a személyemmel kapcsolatos méltatást: olyanoktól kaptam, akik eddig sem hagytak „magamra”, bár — meg kell mondanom — ez az

érzés a közelmúltban nemegyszer erőt vett rajtam. Szabó T. Attila már tudományos pályakezdeméskor is mellettem állt. A tudományos érdeklődést bennem kiváltó, a szavak és a tárgyak összefüggésének, kapcsolatának vizsgálatára ösztönző tanítómesterem, Csúry Bálint mellett Szabó T. Attilának köszönhetem, hogy a Szküllák és Kharübdiszek közt szakmai, baráti és nemegyszer atyai tanácsaiban részesülhettem és részesülök most is; előbb a *Romániai Magyar Nyelvjárások Nyelvatlaszának* gyűjtőmunkájában, most pedig az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* tudománytörténeti szempontból páratlan, számomra kitüntető vállalkozásban.

A *Korunk* szerkesztősége részéről pedig nemrég részesültem jóleső kívánságokban. A hozzáam intézett soraikból azt is kiolvashattam, hogy szerény munkásságom értékelésén kívül érzik és megértik azokat a körülményeket, amelyek között eddigi tudományos érdeklődésem megtartásán, továbbfejlesztésén és gyümölcsötvetésén fáradozom — erőmhöz és körülményeimhez képest. Fáradozom, bár ez a munka nem fáraszt, ez tartja bennem a lelket, ez készlet, ösztönöz a további munkára. Hálás vagyok mindazoknak, akik ezt elősegítik és ebben támogatnak. Ezt köszönöm a Kritérium Könyvkiadó igazgatóságának is, kiváltképp Domokos Gézának, aki annak idején személyi vonatkozásban is mellém állt és segített.

Elnézésüket kérem e „személyeskedésért“, s köszönöm figyelmüket.

Nagy Jenő

„Tudós emberek hazánknak sok fő dolgaiban hasznosan szolgálhatnak“

Kedves Barátaim!

Az erdélyi magyar művelődésnek az a két klasszikusa, akiről most itt megemlékezünk, kálvinista professzor volt, s a helvét reformáció legfontosabb, egyenesen a reformátortól eredő parancsának az „intitúcióteremtést és -megőrzést“ tartotta.

Az a három tudós literátor, akiket a *Korunk* lassan-lassan kedves szokássá terebélyesedő kezdeményezésére most itt családiasan köszöntünk, dicséretesen szép és hasznos munkásságát azért fejthette ki, mivel az elmúlt négy száz esztendőben létrejöttek, időről időre megújultak, egyszóval szakadatlanul funkcionáltak a kultúra intitúciói, az értelmiségi lét nélkülözhetetlen intézményei.

Apáczai Csere János 1625-ben, Pápai Páriz Ferenc 1649-ben született. Századunkra, a XVII. századra az utókor bőven aggatott különböző jelzőket. Szépeket is, rútakat is. Mi most ezekből egyetlenegyét sem idézünk, pusztán arra emlékeztetünk, hogy ebben a században élt a francia Descartes (1596—1650), az angol Newton (1642—1727) és a német Leibniz (1646—1716). Hármuk nélkül nincs modern európai szellemiség, nincs korszerű tudomány.

De ez a század ajándékozta meg Erdélyt három építő fejedelemmel: Bocskai Istvánnal, Bethlen Gáborral és I. Rákóczi Györggyel. Vízivataros évtizedek után ötven olyan esztendőt ért meg Erdély, amikor — Bethlen Gábor végrendeletének zengzetes szavaival szólván — idegen hadak lovainak patája nem taposta a hazai földet. E békés évtizedeknek köszönhetjük a *Magyar Encyclopaediát* és Apáczai Csere János páratlan bölcsességgel megalkotott művelődéspolitikai programját. Ezen a programon munkálkodott ő akkor is, amikor veszendőbe ment Bethlen Gábor hagyatéka, és az idegen hadak lovainak patái igencsak megtaposták Erdélyt.

Pápai Páriz 11 éves, amikor II. Rákóczi György 1660-ban a szászfenési csatában halálos sebet vesz, és elkezdődik a „Tündérország“ lassú agóniája. Ő még megéri II. Rákóczi Ferenc szabadságháborújának leveretését is, és szemtanúja annak, hogy a Habsburg-hatalom miként, a birodalmi egyneműítésnek milyen ördögien kitervelt szándékával rendezkedik be Erdélyben.

Apáczai Csere is, Pápai Páriz is izzig-vérig szellemi ember volt, mindkettő értelmiségihez illően fogta fel rendelt hivatását. Félelmetes precizitással határozták meg tevékenységük rádiuszát. Ott viszont teljes szuverenitást követeltek maguknak, pontosabban szölvá: az alkotó értelemnek.

Apáczai is, Pápai is olyan művelődési koncepciót dolgozott ki, mely a XVII. század elejének ítelmeire épít, és erős rokonsági szálak fűzik ahhoz a bölcs és megfontolt politikához, melyet Bocskai István és Bethlen Gábor végrendeletének megmaradás-programja foglal magában.

A két erdélyi tudós különleges hangsúllyal szólt Erdély világi értelmiség szükségletéről. Voltaképpen a felismerés is Bethlen Gábor-i örökség, országglása idején ugyanis öbenne tudatosult először, hogy az ország kormányzása, a „köz igazgatása“ rendszeresen végzett szellemi munka, alapos tudás kell hozzá és képesség a műveltség szüntelen gyarapítására. A még hadi sátrában is órák hosszat tábori írószekrénye fölött görnyedő fejedelem tudta, naponta tapasztalta, hogy a „tudós emberek hazánknak sok fő dolgaiban hasznosan szolgálhatnak“.

Az értelmiségi munka társadalmi jelentőségéről szólva Apáczai is, Pápai Páriz is megköveteli a közvéleménytől, hogy tisztelje a tanító, a tanár munkáját. Intelmeik ma is megszívlelendők.

Az itt ülő — Apáczai Csere és Pápai Páriz életművét feldolgozó, tolmácsoló — három szerző is tanárember.

Szigeti Józsefet a 400 esztendő marosvásárhelyi kollégium, a Bolyaiak alma matere nevelte, itt kezdte tanári munkáját is.

Nagy Géza Apáczai kolozsvári kollégiumának volt a diákja, és ebben az iskolában lépett a nevelői pályára.

Ifjúságom szép emlékei között tartom számon, hogy mindketten tanáraink voltak, az igazhoz való ragaszkodásra, a szép szeretetere, a tisztesség megőrzésére neveltek.

Fábián Ernő már a népi hatalom intézményeiben nevelkedett, de hiszen az abszolút geometria megteremtőjének nevét viselő egyetem is egyes leszármazottja Báthori István kolozsvári kezdeményezésének, illetőleg a XVII. század jeles kollégiumainak, és továbbplántálója a múltból örökölt szellemi értékeknek.

Míg Szigeti József és Nagy Géza egyetemen nevelhette és nevelheti az új tanárnemzedéket, Fábián Ernő magával az intézményteremtéssel gyűrűközhett olyan helyen, ahol korábban csak elemi fokú oktatásnak voltak hagyományai. Eközben megteremtette magának és maga körül az alkotó értelmiségi életformáját. Szívébe zárta a provinciát anélkül, hogy értelme felett engedte volna eluralkodni a provincializmust.

Három különböző karakterű, különböző sorsú férfiú szólaltatta meg Apáczait és Pápai Párizt, de munkájuk közben mind a hárman mai életükre, mai feladataikra figyelmeztek. Nem kell egyébre gondolnunk, mint arra, hogy mindhárman rendkívüli fontosságot tulajdonítanak Apáczai és Pápai Páriz új tájékozódási szempontjainak, mindenekelőtt a szellemi totalitás igényének.

Apáczai és Pápai Páriz igényt tartott a művelődési élet egészére, ennek megfelelően a kultúra minden intézményére. Iskola — elemitől egyetemig —, könyvnyomtatás, a tudományos munkálkodás hajlékai nélkül nincs szellemi élet, mint ahogy anyanyelv nélkül elsorvad a gondolat. Mert Apáczaiak szolván, ahogy idézte ezt a *Korunk* első évkönyve is: „Valóban elébb érhetné el valaki kezével a csillagokat, elébb vonhatná le az égről varázslattal a holdat, elébb szoríthatná az óceán hullámain egy kis árokba, elébb mozgatná ki helyéből Arkhimédésszel a földet, mint a művészetek és tudományok lankadatlan és buzó művelése nélkül a nemzetet pallérozotta tehetné.“

Köszönjük, hogy ezt a századokon átzenő üzenetet, ezt a becses hagyományt teljes pompájában megmutatták a mai nemzedéknek — itt és most!

Benkő Samu

Apáczai mához szóló üzenete

Mindenekelőtt megköszönöm a *Korunk* munkaközösségének, hogy megszervezte ezt a találkozót, jelezvén ezzel, hogy a szóban forgó köteteket fontosnak tartja hazai kulturális életünkben. Szeretettel köszönöm Benkő Samunak is hozzáértő, méltató szavait. Úgy gondolom azonban, hogy ezt a kétségtelenül jelentős eredményt nem választhatjuk el kulturális életünk *egészétől*, melynek egyik jellemző vonása a haladó múlt értékeinek felszínre hozása, mondhatnám így is: a régi magyar irodalom reneszánsza. Elmondhatjuk: hazánkban még soha nem jelentek meg ilyen hatalmas, nagy anyagi áldozatokat kívánó művek, mint a fehér sorozat kötetei, valamint az Apáczai-monográfia. Ha elszigetelnők e jelenséget a hazai fejlődés egészétől, esetleg a kötetek készítőinek egyéni teljesítménye kerülné

a központba, holott a mi eredményeink csupán következményei egy határozott állampolitikai elv és gyakorlat érvényesítésének: mindent ki lehet és ki kell adni, nemzetiségi különbség nélkül, ami társadalmunk fejlődése szempontjából jelentős. Csak ebben az összefüggésben értékelhetjük reálisan a mi munkánkat is: éltünk a számunkra is biztosított lehetőséggel, és felszínre hoztuk, új megvilágításba helyeztük haladó örökségünk egy-egy kimagasló értékét.

Am itt egy új kérdés is felvetődik, ami eszmei-módszertani szempontból rendkívül jelentős: mi a magyarázata annak, hogy a szocializmus viszonyai között bontakozhattak ki a régi irodalmak, köztük a miénk reneszánsza is? Nyilván nem véletlenszerű jelenségről, nem alkalmi kampányról van itt szó, hanem arról, hogy szoros összefüggés van társadalmunk fejlődése és a haladó hagyományok folyamatosan gazdagodó feltárása között. Így is fogalmazhatnánk: az új, szocialista tudat kialakításának *szükségképpeni* tartozéka a haladó múlt birtokbavétele, mert éppen ezen az anyagon bizonyítható, hogy a társadalom meghatározott törvényszerűségek szerint fejlődik, s a régi nagyok több-kevesebb tudatossággal a haladás útjának tisztításán munkálkodtak, sőt műveikben csírájában már olyan gondolatok is felbukkannak, amelyek csak mai viszonyaink között válhattak az *egész közös-séget* átható értékekké. S ebből a következtetés: szocialista rendszerünk azért vállalja e hatalmas anyagi áldozatokat, mert szüksége van klasszikus örökségünk olyan feltárására, mely hozzájárul az emberi tudat átforgalmazásához *ma*. Szocialista kultúránk ugyanis örököse mindannak az értéknek, amit a letűnt századok felhalmoztak. Rendszerünk lényegbevágó érdeke tehát, hogy bemutassa: az évszázados fejlődés törvényszerűen érkezett el a mához, amikor megteremtődtek a reális feltételek legjobbjaink törekvéseinek megvalósításához.

Am hogyan válik alkalmassá a múlt arra, hogy a jelen törekvéseit szolgálja?

Az irodalomtörténész számára ma már világos, hogy a *régi módon* nem lehet irodalomtörténetet tanítani. A régi módszerű irodalomtörténetírás inkább rekonstrukciós munkát végzett: minél teljesebben igyekezett feltárni a kort és visszahelyezni abba az írókat. Más szóval: az írók *történeti értékének* központba állítására törekedett. Minél tökéletesebb volt e rekonstrukciós munka, annál hermetikusabban elzárta a jelentől az írókat. Ez azzal a veszéllyel járt, hogy retrospektív, múltbanéző szemléletet alakított ki az olvasóban: a tökéleteset, az igazi értéket a múltban kell keresni! Persze, a történeti érték ismerete is fontos, ám egyoldalú hangoztatása esetleg téves, káros következtetésekre vezethet. Ismeretes, hogy a polgári Apáczai-kutatók kedvelt vesszőparipája volt, hogy a *Magyar Encyclopaedia* megszerkesztésével Apáczai megelőzött más népeket ebben a vonatkozásban. Kétségtelen, hogy ez is Apáczai értékei közé tartozik, ám tudjuk, hogy ennek a ténynek a központba állítása hova vezetett: saját jelentőségünk eltulzadásához s mások alábecsüléséhez. A történeti érték tehát nem esik mindig egybe a mai értékkel, sőt erőteljes hangoztatása tápot adhat téves nézetek továbbélésére.

Úgy gondolom, hogy ma, amikor mindig egészséges szellemi erőfeszítéssel társadalmunk mai törekvéseit, az új ember kialakításának nehéz munkáját kell vállalnia, az irodalomtörténésznek a *ma hasznosítható értékeket kell központba állítania*. Éppen ez haladó hagyományaink kiadása jogosságának feltétele, ezáltal válhat haladó örökségünk szocialista kultúránk szervező részévé. S ami éppen olyan fontos: emberi tudatunk, nemzetiségi öntudatunk alakítása szempontjából csak így lehetséges a múltba néző szemlélet helyett jelen-központú, arccal a történelem felé forduló, a mában élő, annak küzdelmeiben aktív módon részt vevő, saját hagyományainkkal töltekezett ifjú nemzedékeket nevelni. Csak így válhat a múlt talapzattá, amelyen állunk. S minél inkább a mai értékekre helyezzük a hangsúlyt, annál szilárdabban állunk hagyományaink talaján. Csak így lesznek klasszikusaink kortársainkká, csak így lesz az irodalom támasszá, megtartó erővé, harci eszközzé számunkra is a szocializmus kiteljesítése érdekében vívott küzdelmünkben.

Az Enciklopédia elé iktatott bevezető tanulmányomban és a jegyzetapparátusban én ezt az Apáczait, kortársunkat igyekeztem bemutatni. Természetesen ez is, mint egyébként minden Apáczai-portré, szubjektív jellegű, s bizonyára nem elégít ki mindenkit. Ezt nem is kívánhatom, és senki sem kívánhatja, hogy mások az ő fejével gondolkozzanak, az ő eszményeihez igazodjanak. Számomra Apáczai azzal válik nemzetiségi tudatunkat alakító tényezővé, ha azokra a gondolatelemlékre helyezem a hangsúlyt, amelyeken nem lépett át és sohasem fog átlépni az idő, mert az emberi gondolkodás olyan alapvető törvényszerűségére tapintott rá, amely éppen napjainkban válik egész közösségek életét meghatározó tényezővé. Mert íme, mit kiált hallgatói felé a gyulafehérvári beköszöntő beszédben: „Aki azt sugdossák közöttetek, hogy az ösök szokásán nem kell változtatni, azoknak tudniuk kellene, hogy az ősi szokáshoz való ragaszkodás semmi más, mint a *tévedések káros belénk rögződése*. Figyeljenek az ilyenek azokra a változásokra, amelyek napról napra szemünk

láltára születnek mind a politikai és házi életben, mind az egyházban és másutt — az iskolákban is. Mert ugyan hány új meg új törvénycikket hoznak évről évre.“

A bevezető tanulmányban részletesen fejtegettem e döntő fontosságú felismerés tágabb összefüggéseit, itt most csak utalok arra, hogy Apáczai az első a magyar filozófiai gondolkodás történetében, aki felismeri és határozottan meg is fogalmazza: a dolgok, a jelenségek változása megelőzi a róluk kialakított véleményünket, következésképp a gondolkozásnak hozzá kell idomulnia a folytonosan változó körülményekhez, a gondolkodás folytonos korrekcióra szorul, mert ami egy adott fejlődési szakaszban helyes volt, az új körülmények között esetleg már nem igaz, tévedésnek tűnik, s így a fejlődés számára károsá válik. Ma a filozófusok ezt a jelenséget „az elmélet kopásának“ nevezik, amelyet idejében korrigálni kell, mert másként a haladás korlátjává válik. S tudjuk, hogy Apáczai éppen ebben a perspektívában szemléli a meggyökeresedett hazai szokásokat, s ez viszi a tragikus felkiáltáshoz: „elveszünk“, ha az ősök szokásán nem változtatunk!

Aki ismeri a hazai filozófiai és pedagógiai irodalmat, tudja, hogy éppen a legfelelősségteljesebb szerzők figyelmeztetnek: közösségünk életbevágó érdeke a régi szokások, beidegződések, a „megkopott“ nézetek felszámolása, s az új körülményeknek megfelelő következtetések levonása. S ez éppen az ifjúság fő problémája, mely most építi a maga számára az új világot. S Apáczai határtalanul bizott az új nemzedékekben, hisz ő fogalmazta meg a mindenkori ifjúság hivatását is: „A gyermek, aki az óriás vállain ül, messzebbre láthat, mint maga az óriás.“ Más szóval az ifjúság, amely a múltban felhalmozott pozitív gondolatokkal töltekezik, szükségképpen továbbviszi, az új körülményekhez alkalmazza ezt az örökséget. Apáczai egy azok közül az óriások közül, akinek „vállaira“ támaszkodva, ifjúságunk felismeri mai feladatát: a gondolkodásnak, a kutató értelemnek immár az élet minden területén fel kell számolnia a nyakló nélküli szubjektívizmust, és alkalmazkodnia kell a folytonosan változó valóság törvényeihez.

Szigeti József

Pápai Páriz Ferenc műve fölött

A Kriterion „fehér sorozatában“ most megjelent Pápai-kötet egyéni teljesítménynek indult. 1970 tavaszán Benkő Samu akkori hivatali szobámban azzal keresett föl, hogy a Bethlen Kollégium háromszázötvenedik évfordulójára tervezett emlékkönyv részére írjak Pápai Páriz Ferencről tanulmányt. Mélyen meghatott, hogy az ünnepi megemlékezésben nekem ilyen megtisztelő szerep jut a legjelesebb enyedi professzor és tudós portréjának megrajzolásával. A tanulmány el is készült, s egy példánya Mikó Imre és Dávid Gyula kezébe került, ők azonnal elolvasták, s kijelentették, hogy ebből a fehér sorozat egy újabb kötetét fogjuk kihozni. Határozatuk megdöbbsentett: a „fehér sorozat“ korábbi kötetei gondozóinak rangos névsora: Csetri Elek, Jakó Zsigmond, Imreh István, Juhász István, Beke György, s valamennyiük tudományos teljesítménye és hűsége, mellyel művelődéstörténetünk és történelmünk egy-egy ragyogó vagy feledésbe merült, sőt ismeretlen alakját és életművét megszólaltatták, olyan követelmény elé állított, amely — úgy éreztem — meghaladja erőmet. S az objektív nehézség: Pápai szerteágazó s csak részleteiben feltérképezett munkásságának összefoglalása, s az ebből itt és most nekünk szóló üzenetének a maga polifonikus gazdagságában való megszólaltatása legyőzhetetlen feladatnak tűnt számomra.

A feladatban azonban fel kellett ismernem a kor és a közösség parancsát, igényét: Pápai és életművét életre kell kelteni, s be kell építenünk létünk és tudatunk tartópilléreibe sorába. S nem tehettem mást: engedelmeskedtem közösségünk és korunk nekem szegett parancsának.

S miközben a közösségtől visszanyert nevelői munka és a tudományos kutatás között megosztva időt és erőt hat év alatt részben újraolvastam, részben felkutatattam Pápai műveit és kéziratait, jegyzeteit, levelezését, rekonstruáltam könyvtárát, kiszemeltem a gazdag szövegválogatás anyagát, elkészült a latin szövegek fordítása, a könyvészet és a jegyzetanyag, s mind teljesebb formát nyert a bevezető tanulmány — névekvő csodálkozással és megilletődéssel tapasztaltam, hogy az egyéni feladatként induló Pápai-kötet közösségi teljesítménnyé lett. Mihelyt köz-tudomásúvá vált, hogy a Pápai és életművét megszólaltató kötet „felelőse“ vagyok,

mindenfelől: Kolozsvárról, Bukarestből, Marosvásárhelyről és Nagyenyedről, Buda-
pestről, Zürichből és Bazelből baráti kezek nyúltak felém, s áradni kezdtek tudós
barátok, tudományos kutatók, könyvtárosok, levéltárosok Pápaival foglalkozó ta-
nulmányai, forrásközlései, adatai. Azon vettem magam észre, hogy újabb meg-
újabb motívumok merülnek fel, s mind gazdagabb hangszerelésű lesz az a szim-
fónia, melynek egységét Pápai életének és életművének mind teljesebben és tisztáb-
ban zengő dallama fogja egységbe, s nekem csak annyi a feladatomban, hogy alázatos
karmesterként megszólaltassam, közvetítem a mai nemzedékek felé.

Így lett a fehér sorozat Pápai-kötete a tudós enyedi professzor emlékét kegye-
llettel ápoló s életművével két és fél évszázada foglalkozó régmúlt és ma élő nem-
zedékek közös teljesítménye.

A kötet gondozójának legnagyobb jutalma az, hogy míg Pápai élete és műve
fölé hajolt, újraélte történelmünk egyik legválságosabb korszakát, s annak hullám-
veréséből kibontakozni láthatta Pápai és nemzedéke emberi, etikai, tudományos
és művelődési teljesítményeit. S noha a ma már készen álló kötet eredeti szöve-
geiben, bevezető tanulmányában benne foglaltatnak Pápai életének és munkássá-
gának időtálló értékei, néhány számomra, s úgy gondolom mindannyiunkra nézve
legidősebbre figyelmeztetésére, tanulságára, e kínálkozó különleges alkalommal
élve, kötelességem nyomtatékosan rámutatni.

Mindjárt tanulmányai kezdetén meggondolkoztató, hogy tizennégy éves korá-
ban az 1664 eleji diadalmas törökellenes hadjáratára készülő költő-hadvezér Zrínyi
Miklóst dicsőítő egykori „epigrammát“, valójában ódát, másol le latin és magyar
szövegével; tizenhat éves korából maradt reánk a Descartes-tanítvány Regiusnál
doktorált Enyedi Sámuel professzor előadásairól két vaskos karteziánus filozófia-,
illetve fizikajegyzete, s már tizenhét éves korában európai hírű francia orvostu-
dós általános belgyógyászati műve kerül ajándékozás folytán a könyvtárába. Mind-
ez elsősorban Pápai szellemi képességeire vet fényt, de érdemes általánosabb ér-
vényű következtetést is levonni ebből a kivételesnek tűnő jelenségből. Azt ugyanis,
ami a folyamatban levő országos tanügyi reform idején rendkívül idősebb: a kö-
telező tízosztályos iskolai képzés általánossá válásával fokozott jelentőséget nyert
14—16 éves tanulóifjúságunk, de az egész gimnáziumi tagozat ember-, személyi-
ségformáló szerepe. Anyanyelvű iskoláink nevelőit kivételes tisztelet és megbec-
sülés illeti meg, ha a rájuk bízott 10—16 éves tanulóifjúság iránt az eddigiénél
sokkal nagyobb *bizalmat* tanúsítanak, s az ismeretek rohamosan növekvő meny-
nyiségét minőségileg, az ismeretek és gondolkodási műveletek rendszerére sűrítve,
túlterhelés nélkül, mint egykor Enyedi Sámuel professzor a fiatal Pápai, az is-
meretek és a gondolkodás legkorszerűbb szintjére emelik, és onnan segítik újabb
magasságok felé szárnyalni.

Az igazi tudás olthatatlan tudásszomját szül, mert a valóság és az igazság
mindig újabb távlatok felé tör. Ezt látjuk Pápai életében először akkor, amikor —
hogyan U. L. Bologa professzor szavaival éljünk — a XVII. századi „legmagasabb
fokú erdélyi művelődési intézmény“ falait immár szűknek érzi, s fejedelmi és
patronusi támogatás nélkül is külföldi tanulmányútra indul. Később, professzor
korában, évtizedeken keresztül következetesen és eredményesen küzd külföldi ösz-
töndíjak szerzéséért, majd évről évre legtehetségesebbnek ítélt enyedi diákjai kül-
földi tanulmányútra küldéséért. Olvassuk el *Szent hagyaték* című bázeli egyetemi
emlékbeszédét, levelezését Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem udvará-
val s titkárával, a későbbi püspök E. D. Jablonskival, vagy idézzük emlékezetünkbe
1696. november végén az odera-frankfurti ösztöndíjak hírével, az akkori tél „kel-
lős közepén“ lovas szánon Enyedről Vajdakamarásra siető Pápai előtt a „magnus
heros“, Erdély legnagyobb államférfia, Bethlen Miklós „táncraperdülését“. Ezek a
férfiak tudatában voltak annak, hogy az egyetemes európai tudományossággal
Erdély csakis Európa leghíresebb egyetemeit fölkereső diákjai s ezek későbbi élő
európai kapcsolatai útján tudott lépést tartani. Szocialista s ezen belül nemzetiségi
kultúránk és haladásunk érdekében hány ifjú útját egyengettük a tudományok
nagy világközpontjai felé, s megtettünk-e minden tőlünk telhetőt, hogy külföldet
járt ifjúságunk útján hazánk népe s nemzetiségünk lépést tarthasson a tudomá-
nyos-technikai forradalom eredményeivel, s ezeket beépíthesse tudományos és mű-
szaki életünkbe?

Hazatérése után Pápai Páriz Ferenc 40 éven át élt és dolgozott úgy, hogy élete
és szolgálata középpontjában a *nevelésügy* és a *tudományok művelése* állott. Bá-
thori István és Bethlen Gábor óta tudták elődeink azt, amit a mai gazdaságtörténe-
szek úgy fogalmaznak meg, hogy egy társadalom rugalmassága, alkalmazkodó ké-
pesége, különösen nagy korfordulók idején, az „emberi tényezőn“ s ennek kulcs-
fontosságú, alakító tényezőjén: az emberi személyiség szabad kibontakozását szol-
gáló *oktatásügyön* fordul meg. Honterushoz és Gheorghe Lazárhoz hasonlóan Apá-

czai és Pápai Páriz Ferenc példája oktatásügyünk mai román, magyar és német felelőseit: tanítókat, tanárokat és nevelésügyi vezetőket figyelmeztet a korszerű oktatási struktúrák világméretű keresése és kikísérletezése közben az „emberi tényező”, a jövőt hordozó ifjúság alkotó testi, szellemi, etikai értékeit a mindenfokú anyanyelvű iskolázás útján optimálisan kibontakoztató feltételek megteremtésére és fejlesztésére. Ehhez természetesen hozzá tartozik azoknak a korszerű tudományos és műszaki struktúrákat hordozó nyelvismerteknek az elsajátítása, amelyek hazai és egyetemes viszonylatban nélkülözhetetlen csatornái a filozófiai-világneveti, tudományos és társadalmi-etikai értékek átadásának, befogadásának, cserének és gazdagításának. Apáczai és Pápai idejében az akkor legfejlettebb holland egyetemek, a történeti adatok bizonyossága szerint, valósággal versengtek a latin nyelvet kitünően beszélő és magas képzettségű erdélyi diákokért. Ez a modern nyelveknek a mainál sokkal eredményesebb, hatékonyabb tanítására és elsajátítására figyelmeztet, ha a népek nemes versenyében elődeinkhez méltók akarunk lenni, s létünket és haladásunkat újabb évszázadokra akarjuk biztosítani.

Amit Apáczai a *Magyar Encyclopaediával* tett, azt Pápai a maga eredeti és magyarul tolmácsolai műveinek egész sorával szolgálta: kora legfejlettebb filozófiai rendszerén és módszerén alapuló önismeretre, korszerű enciklopédikus műveltségre, közösségi és egyéni etikára: értékeink és intézményeink felelős ápolására, kölcsönös megbecsülésére, időálló és jövőbe mutató társadalmi és államrendszerre: a monarchikus és arisztokratikus kormányzati és államrendszerrel szemben a *népfelség hirdető demokrácia alapelveire* tanította és nevelte kortársait és a nyomukba lépő nemzedékeket. Mint aki átélté, s maga előtt tudatosította, hogy csakis ezeknek az értékrendszereknek, struktúráknak a közösségünk tudatába való integrálásával építhetjük be közösségünket és intézményeinket, tudományosságunkat és műveltségünket a XVII—XVIII. század nagy korfordulójának egyetemes európai struktúráiba, ennek az óriási feladatnak a hordozójává az *anyanyelvet*, megurologításának feltételül pedig a *béke* szolgálatát tette. Munkássága mérőföldköveiként magyarul kiadott művei közül öt ezért hordozza címében nem jelszóként, hanem a testi és lelki, egyéni és közösségi lét igényelt és szolgált harmóniáját jelző *Pax — Béke* szót.

A kor egzisztenciális kérdéseire feleletet kereső és nyújtó Pax-köteteknek azonban van egy, az olvasó egyéni életprogramját, életszemléletét illető figyelmeztetése is. Pápai egy válságokkal, megrázkódtatásokkal terhes korforduló idején teremt meg a *maga békességét* is mint munkássága, léte elengedhetetlen feltételét. A körülötte zajló történelmi események közepette gyógyít, szervez, levelez európai humanistákkal és peregrinus tanítványaival, s közben egymás után jelenteti meg egész sor olyan művét, amelyek úttörő jelentőségűek tudományos életünk és irodalmunk történetében. Az emberiség jelenkori, minden eddigénél nagyobb erőpróbát jelentő korfordulóján élő értelmiségi, tudós embereinknek ezt a sziklaszilárd etikai alapon, közösségi felelősségen nyugvó belső békességet kell kiharcolniuk, kialakítaniuk a maguk életében, hogy a fokozott társadalmi-közéleti igénybevétel, korunk vajúdása közben maradó művekkel és tettekkel szolgálhassák a jelent és a jövőt.

Műhelyvallomásnak indult soraimat legyen szabad műhelyvallomással zárnom. Miközben én is benne éltem e hét év alatt a rohanó idő és feladatai sodrában, szocialista társadalmunk szélesebb és szűkebb, közvetlen közösségeinek közzönhetően megadatott nekem az a belső békesség, melyből a fehér sorozat Pápai-kötete megszülethetett. A fő érdem a munkára hívó és ihlető enyedi tudós professzoré, akinek műveiből, hagyatékából, levelezéséből kellett kiválogatnom olyan gyöngyöket, virágokat és kalászokat (naplója címe szerint: margaretas, flores et spicas), amelyek a mai olvasókat, kutatókat az életmű további, feltárt és feltáratlan területeire csábítják majd. Ilyen értelemben alakult ki a bevezető tanulmány és a jegyzetanyag, amely részben összegezni igyekezett, részben néhány vonatkozásban tovább vinni a Pápai-kutatást, de egyes pontokon be kellett érnie a további kutatásokra váró kérdések jelzésével. Hogy mennyi kutatóval merült fel csak a kötet lezárása óta, elég, ha csupán utalásszerűen megemlítem, hogy azóta került elő könyvtárának egy újabb jegyzéke, jutott el hozzám tiz, eddig ismeretlen Pápai-level másolata, derült fény a nagy levelező és históriairásra serkentő partner, Jablonski püspök levéltári hagyatékának megközelíthetőségére, nem szólván — mint további feladatokról — a Pápaival kapcsolatban álló egykorú erdélyi főúri, nemesi családok, püspökök levéltáraiban feltárára váró további leveleiről, művei és kéziratok tűzetesebb szövegvizsgálatáról, fordításainak az eredeti művekkel való egybevetéséről, munkássága minden eddigénél elmélyültebb filozófiai, etikai, államtudományi, orvostudományi, teológiai, nyelvi-stilisztikai stb. áttanulmányozásáról, a kortársak közül a harcos Dézsi Márton, a karteziánus vitairatával európai hírvé vált kolozsvári unitárius tanár, Régeni Pál Mihály, az ellentáborhoz

tartozó, hatalmas erejű puritánus szónok, Tófeus Mihály munkásságának a korpét teljesebbé tevő feltárásáról. Bizzunk benne, hogy a fehér sorozat Pápai-kötete nemcsak összegezést, hanem indítást és ihletést is nyújt a vele és korával kapcsolatos további kutatásokra.

S végül, mert a kötet ismertetéseiből helyszüke miatt rendszerint kimaradnak, s mert a kötet magyarító jegyzeteinek bevezetésében az érintettek szerény-sége nem engedte meg nevük megemlítését, had szóljak részben fordító, részben kiadói munkatársaimról. Illesse köszönet Puskás Lajost, Victor Mariant, Józsa Jánost és Kovács Erzsébetet a latin nyelvű prózai szövegek, Tóth Istvánt, a tudós költő-tanárt a latin, román, francia versek ihletett és hűséges tolmácsolásáért, Szabó Györgyöt pedig valamennyi latinból készült fordítás igényes lektorálásáért. Közreműködésük nélkül elképzelhetetlen lett volna Pápai teljességre törekvő megszállatása.

A Kriterion munkaközösségéből a legnagyobb hálával kell megemlékezni a kötetet tudományos igényességgel lektoráló Benkő Samuról, a tudós szerkesztő Dávid Gyuláról, a sajtó alá rendezésben fáradságtalan Hatházi Ferencről és Bálint Lajosról, s mint aki tartalmában és terjedelmében magáévá tette s a Kriterion Kiadó részéről a kötet megjelentetését biztosította: Domokos Géza igazgatóról. Bennük Pápai egykori harcostársa és kiadója, Misztótfalusi Kis Miklós méltó utódjaira talált. Így született meg az egyéni feladatvállalásból közösségi teljesítménnyé lett Pápai-kötet.

Fogadja a *Korunk* politikai-világnézeti, tudományos, irodalmi és művészeti életünk teljesítményeit felelősen számon tartó és értékelő munkaközössége s a meghívottak baráti köre őszinte köszönetünket a Pápai-kötet gondozói iránti kitüntető figyelmükért.

Nagy Géza

Az Encyclopaedia erkölcsi jelentéséről

Körülményeim szerencsés fordulatai folytán aránylag korán megismerhettem Németh László esszéit és tanulmányait. Még középiskolában, a sepsiszentgyörgyi kollégiumban, az igazságra vágyó ifjú szenvedélyével olvastam a *Tanú* néhány szakadozott példányát. Lényegében Németh László írásai vezéreltek Apáczai Csere János életműve felé, jóval később a *Tanúhoz* hasonlítható vállalkozást kerestem a történelmi időben. Mikor tanulmányoztam a *Magyar Encyclopaediát*, írójában „a szellem emberét“ fedeztem fel, aki a XVII. században meg tudta valósítani a jelenségek együtt- és egyben-látását, a valóságot a megértés hálójába fonta, felismerve az emberi lét értelmét és célját.

Azt is éreztem, hogy nem elég a világról okosat mondani vagy írni, ha az a közösségtől elszakított elvontság marad. Apáczai Csere János a *Magyar Encyclopaedia* bevezetőjében „clare et distincte“ megfogalmazta, hogy szerencsétlen az a nép, amelyiknek a tudományokat idegen nyelven kell megtanulnia. „A fő indító okom az vala: hogy a magyar nyelven irt tudományos könyvek nélkül szűkölködő nemzetemen tőlem kitelhetőképpen segítenék, s oly könyvet adnék a magyar ifjúságnak kezébe, melyben az anyai nyelven többnyire minden szép és hasznos tudományokat olvashatna.“ Apáczai művelődéstörténeti érdeme, hogy felismerte az anyanyelvű tudományosság és oktatás megteremtésének szükségességét. A „szép és hasznos tudományoktól“ várta az ország sorsának jobbra fordulását, az elmaradott társadalmi viszonyok megváltozását. Mint kolozsvári tanár, fáradságot nem ismerve dolgozott az oktatás korszerűsítésén, még arra is jutott ideje, hogy akadémia-tervezetét a fejedelem elé terjessze. Az „első magyar nyelven világra“ bocsátott ismerettár lényeges tartalmi eleme, hogy elsősorban filozófiai és természet-tudományi ismereteket foglal magában, mert korának legkorszerűbb tudásával akarta Erdélyt az európai népek közösségéhez kapcsolni.

A mostoha történelmi viszonyok és az országra szakadt külső veszedelem megakadályozták Apáczai reformterveinek megvalósításában. De Apáczai hagyománya és magatartásának példája ma is időszerű: egy nép, nemzet vagy nemzetiség létének csak anyanyelvű kultúrája adhat értelmet és történelmi távlatot.

Az újkor hajnalán az értelmiség kétségbe vonta a megcáfolatatlannak nyilvánított szövegek igazságát, a transzcendens rejtélyek keresése helyett a valóságot kezdte kutatni. A történelem első tudományos forradalma elválasztotta a természetfilozófiát a teológiától. Descartes csak azt ismerte el igaznak, ami az Ész fényénél is bizonyítható. A protestáns vallások „evilági tájékozódása“ a valóság tudatos formálása felé terelték az egyén és közösség tevékenységét, az ésszerűség és a munka ethosza lett fokmérője az értelmes életnek.

Apáczai Csere János magatartásában is szintetizálta korának szellemi törekvéseit. Azt hiszem, nem tévedek, ha azt mondom: Ő volt történelmünkben az első olyan értelmiségi, aki a dogmák, féligazságok, ideológiai csoportérdekek ellen kristálytiszta erkölcsiséggel törekedett a jobb, igazabb, a történelmi fejlődéssel egybeeső reformok megvalósítására. Kétkedett, hogy helyesen tudjon cselekedni, elutasította az életet megmerevítő tekintélytisztelést.

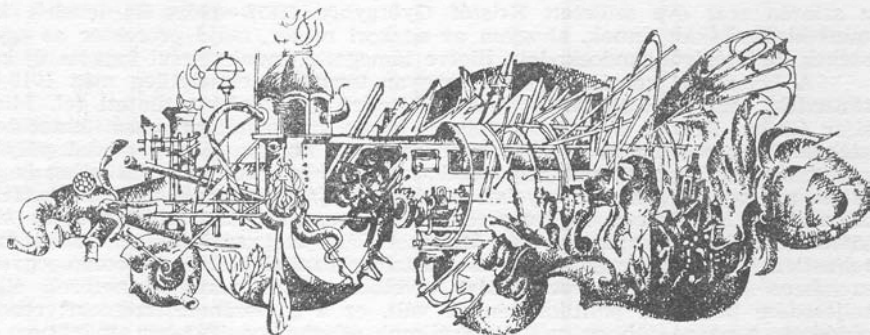
A puritán erkölcsiség tisztaságával írta: „Ne tartsad azt sajátodnak, hogy régi, nemes, érdemes és dicsérettel magasztaltatott nemzetből eredtél.“ Csak a munkával szerzett érdemekre lehetünk büszkéek, minden egyéb önámító cifraság. Az a nép vagy egyén, aki őseinek valóságos vagy feltételezett érdemeiből akar magának dicsőséget szerezni, ködképeket kerget, és kísérteteket idéz. A kísértetjárástól nem lesz nagyobb, érdemekben gazdagabb.

Az Apáczai—Basirius vita nem volt más, mint a reformer-puritánus Apáczai összeütközése az államegyház érdekeit védő dogmatikus konzervatívokkal. Nem rettent meg a fejedelem előtt sem, az egykori feljegyzések szerint az okos tanács sem tudta visszatartani, hogy ki ne jelentse: a presbiterianizmus ellen felhozott érvek felületesek. Galileo Galilei sorsa vagy a gyulafehérvári vita több, mint a kútfők lapjain megörökített esemény, Galilei és Apáczai drámai viszonya az államegyházhoz (a társadalomtól elidegenült intézményhez), viselkedésük, emberségük, módszerük az újkori alkotó értelmiségre jellemző kutató, kereső, dogmákat elutasító magatartást példázza. Apáczai Csere János a kötöttségektől és a fontolgatásoktól mentesen kutatta a valóságot, hogy alárendelje az ember szükségleteinek, a tekintély ideológiájával az önálló gondolkodást, a véleményalkotást állította szembe, hogy jobb idők köszöntsenek arra a népre, amelyből vétetett. Azt is merem kockáztatni, hogy jóval Kant előtt a kanti etika imperatívusza szerint cselekedett, az embert célnak, és nem eszköznek tekintette, csak annak a törvénynek engedelmesskedett, amit önmaga tűzött maga elé.

Mostanában világszerte sokat vitatkoznak az értelmiség szerepéről. Én Apáczai Csere János és Németh László példaadásából tanultam meg, hogy az ésszel végzett munka önmagától senkit sem változtat értelmiségivé, az alkotó és erkölcsös magatartásban kell megnyilatkoznia az egyén értelmiségi voltának. Ez különösen fontos, amikor társadalmunknak és nemzetiségünknek oly nagy szüksége van kiművelt emberfőkre.

A megpróbáltatások nem fosztják meg az egyént tehetségétől; csak törhetetlen akarattal és elszántsággal valósíthatjuk meg önmagunkat, ahogy egykor azt Apáczai Csere János tette.

Fábián Ernő

Simon Sándor rajza